

Η Τοπική Ιστορία στο νέο Πρόγραμμα Σπουδών Ιστορίας

Άγγελος Παληκίδης

Επίκουρος καθηγητής Διδακτικής της Ιστορίας

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

apalidik@he.duth.gr

Περίληψη

Η παρούσα εισήγηση αρχικά επιχειρεί να εξηγήσει το έντονο ενδιαφέρον που έχει εκδηλωθεί τα τελευταία χρόνια στον χώρο της ελληνικής εκπαίδευσης για την Τοπική Ιστορία, εστιάζοντας όχι μόνο στις επιστημολογικές, παιδαγωγικές και μεθοδολογικές παραμέτρους, αλλά και το ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο ανάδυσης του αντικειμένου. Ακολούθως, περιγράφονται συνοπτικά οι στρατηγικοί πυλώνες του νέου Προγράμματος Σπουδών Ιστορίας που συνδέονται με την Τοπική Ιστορία. Ορίζοντας την Τοπική Ιστορία ως ένα σύγχρονο πεδίο ιστορικής μάθησης, παρατίθενται τα επίπεδα και οι τρόποι με τους οποίους ο εκπαιδευτικός μπορεί να μεταφέρει την Τοπική Ιστορία από το περιθώριο του σχολικού προγράμματος στον πυρήνα του ιστορικού μαθήματος, αξιοποιώντας τις πολλαπλές ευκαιρίες που προσφέρει το νέο Πρόγραμμα Σπουδών Ιστορίας (*δομική-κάθετη και λειτουργική-οριζόντια θέση*). Τέλος, απαριθμούνται δεκατρείς άξονες με επίκεντρο την έννοια της τοπικότητας, πάνω στους οποίους μπορούν να σχεδιαστούν μαθήματα και προγράμματα Τοπικής Ιστορίας.

Λέξεις-κλειδιά: Τοπική Ιστορία, Πρόγραμμα Σπουδών Ιστορίας, τοπικότητα, ιστορική συνείδηση, ιστορική σκέψη

Τοπική και γενική ιστορία στο ελληνικό σχολείο: μια ανάρμωστη σχέση;

Όσο εσωστρεφής κι αν είναι η ελληνική σχολική εκπαίδευση και όσο συντηρητικά κι αν αυτή αντιδρά σε αλλαγές που στοχεύουν στην ανατροπή του υφιστάμενου παιδαγωγικού πλαισίου και στην αλλαγή επιστημολογικού παραδείγματος, παρατηρείται σήμερα μια μικρή, πρώιμη ή όψιμη (αναλόγως πόσο αισιόδοξα ή απαισιόδοξα το βλέπει κανείς) άνοιξη στον χώρο της σχολικής ιστορίας. Η άνοιξη αυτή αφορά σε μεγάλο βαθμό αφενός την εισαγωγή νέων παιδαγωγικών θεωριών και μαθητοκεντρικής μεθοδολογίας και αφετέρου τη δεξίωση σύγχρονων ρευμάτων από τον χώρο της επιστημονικής ιστορίας και των κοινωνικών επιστημών. Το φαινόμενο αποδίδεται, μέχρι σήμερα τουλάχιστον, περισσότερο σε ατομικές προσπάθειες εκπαιδευτικών και λιγότερο στη βούληση των θεσμικών οργάνων της εκπαίδευσης. Στο νέο πνεύμα και στα καινοτόμα εγχειρήματα η Τοπική Ιστορία κατέχει κεντρική θέση.

Δεν θα αναλύσω εδώ την ιστορία του μαθήματος της Τοπικής Ιστορίας στην ελληνική εκπαίδευση από την εποχή των πατριδογνωστικών μαθημάτων μέχρι σήμερα. Η αλήθεια είναι ότι έχουν γίνει πολλές προσπάθειες να καθιερωθεί η Τοπική Ιστορία είτε ως διακριτό μάθημα είτε ως μέρος του μαθήματος της Ιστορίας. Άλλες από αυτές ήταν σοβαρές, συστηματικές και καλά προετοιμασμένες και άλλες πρόχειρες και περιστασιακές. Άλλες ήταν θεσμικές και έφτασαν στις σχολικές τάξεις από πάνω προς τα κάτω και άλλες αναπτύχθηκαν μετά από ατομικές ή συλλογικές πρωτοβουλίες εκπαιδευτικών, κυρίως σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, ενώ δεν έλειψαν και πρωτοβουλίες στον χώρο της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης (Ρεπούση, 2000. Λεοντσίνης & Ρεπούση, 2002. Παληκίδης, 2010. Μαυροσκούφης, 2018).

Παρά την απουσία θεσμικής συνέπειας, τις παλινωδίες των εκπαιδευτικών διοικήσεων και την υποτυπώδη, για να μην πω ανύπαρκτη επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, το ενδιαφέρον για την Τοπική Ιστορία εξακολουθεί να αυξάνεται με γεωμετρική πρόοδο. Η πιο αισιόδοξη ανάγνωση αυτού του περιέργου φαινομένου θέλει την Τοπική Ιστορία, μαζί με άλλες περιφερειακές σχολικές δραστηριότητες, να δρα ως πολιορκητικός κριός ενάντια στον σκληρό πυρήνα της ελληνικής σχολικής Ιστορίας. Μια πιο μετριοπαθής άποψη τη θέλει να λειτουργεί συμπληρωματικά ή παραπληρωματικά στο μάθημα της Ιστορίας, χωρίς να αμφισβητεί την πρωτοκαθεδρία της και τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της. Με άλλα λόγια, να αποτελεί έναν «έντιμο συμβιβασμό», καθώς υιοθετεί μεν την παιδαγωγική καινοτομία και τις βασικές αρχές της Διδακτικής της Ιστορίας, δεν ανατρέπει όμως το ωρολόγιο και αναλυτικό πρόγραμμα και δεν αποδομεί το περιεχόμενο και τις μεθόδους της γενικής ιστορίας.

Η ερμηνεία αυτού του «παράδοξου» δεν πρέπει να περιοριστεί στον χώρο της σχολικής εκπαίδευσης. Οι εκπαιδευτικοί και η εκπαιδευτική κοινότητα αποτελούν

ΠΡΑΚΤΙΚΑ 1ου ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ, ΛΑΜΙΑ 22-24 Νοεμβρίου 2019

ενεργούς παράγοντες της Δημόσιας Ιστορίας, ενός ολοένα και διευρυνόμενου κοινωνικού πεδίου, πολυφασματικού και πολυδιάστατου, το οποίο αμφισβητεί το θέσφατο προνόμιο της ακαδημαϊκής ιστορίας να ορίζει εκείνη τι πρέπει να γνωρίζουμε για το παρελθόν και πώς να το ερμηνεύουμε –που σημαίνει να διαμορφώνει την ιστορική μας συνείδηση (Dean, 2018). Δεν είναι, ασφαλώς, τυχαίο το γεγονός ότι οι τοπικές κοινωνίες στις ποικίλες εκδοχές τους εποίκίζουν σήμερα τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τους ιστότοπους και τα blogs, τη δημόσια και συνδρομητική τηλεόραση, ενώ με πρωτοβουλίες τοπικών αρχών και πολιτιστικών συλλόγων διοργανώνονται ημερίδες και συνέδρια για την τοπική ιστορία, ακολουθώντας λίγο, πολύ ή καθόλου τα κριτήρια επιστημονικής εγκυρότητας (Κωστόπουλος, 2018).

Η Τοπική Ιστορία μέχρι πρόσφατα ήταν αποκλεισμένη από την επιστημονική ιστοριογραφία και την πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Θύμιζε τον γραφικό επαρχιακό δρόμο που όδευε παράλληλα με τη λεωφόρο της εθνικής και ευρωπαϊκής ιστορίας, χωρίς όμως ποτέ να διασταυρώνεται με αυτήν και να διεκδικεί επιφανείς οδοιπόρους. Αποτελούσε πεδίο δραστηριοποίησης ερασιτεχνών και ιστοριοδιφών, ενώ κανείς φέρελπις νέος ιστορικός δεν διανοούνταν να αφιερώσει την καριέρα του σε αυτήν. Γιατί, όμως, η Τοπική Ιστορία κερδίζει σήμερα συνεχώς έδαφος έναντι των κυρίαρχων ιστορικών αφηγημάτων, τόσο στον δημόσιο χώρο όσο και στην ιστορική έρευνα; Από το σύνθετο ερμηνευτικό πλαίσιο αυτού του φαινομένου, πολύ συνοπτικά θα αναφερθώ εδώ στους τέσσερις, κατά τη γνώμη μου, πιο σημαντικούς παράγοντες:

1. Η στροφή προς τη μελέτη των τοπικών και περιφερειακών κοινοτήτων αποτελεί αμυντική αντίδραση απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, η οποία εκλαμβάνεται ως απειλή για τις τοπικές κουλτούρες (Hudgon, 1999).
2. Η ιστορία και οι κοινωνικές επιστήμες εμπλουτίζονται σήμερα με εννοιολογήσεις που εισηγείται ένα νέο πεδίο έρευνας, αυτό της ιστορικής κουλτούρας. Ορίζοντας την ιστορική κουλτούρα ως ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών πρακτικών που αντανακλούν τη διαρκώς μεταβαλλόμενη σχέση των ανθρώπων με το παρελθόν, αντιλαμβανόμαστε ότι σε αυτήν συμπεριλαμβάνονται αφενός όλες οι μορφές ιστορικής εκπαίδευσης (τυπική, μη τυπική και άτυπη) και αφετέρου τα αντικείμενα του υλικού και άυλου πολιτισμού των τοπικών κοινωνιών. Οι εννοιολογήσεις της ιστορικής κουλτούρας μετά τη δεκαετία του 1980 δεξιώθηκαν τις ιδέες του μεταστρουκτουραλισμού, του εποικοδομισμού και της πολιτισμικής στροφής, με αποτέλεσμα να έχει σχηματιστεί στον χώρο της ακαδημαϊκής έρευνας και της εκπαίδευσης (ειδικά της διαπολιτισμικής) ένα πεδίο με ισχυρή δυναμική (Grever & Adriaansen, 2017). Αυτό σημαίνει ότι οι τοπικές κουλτούρες, όχι μόνο στην ιστορική-παρελθοντική τους διάσταση (δηλαδή ως πολιτισμικές συνθήκες που χάθηκαν οριστικά), όσο και στη συγχρονική τους παρουσία (ως επιβιώσεις ή αναβιώσεις παραδόσεων που αντανακλούν τη σχέση που θέλουμε σήμερα να έχουμε με το παρελθόν μας), εντάσσονται στην έρευνα

και την εκπαίδευση της Τοπικής Ιστορίας. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι τα νέα περιβάλλοντα που διαμορφώνονται καλούν τους ιστορικούς να εγκαταλείψουν την ασφαλή επικράτεια των ακαδημαϊκών και ερευνητικών τους ενασχολήσεων και να υπερασπιστούν την αλήθεια και την εγκυρότητα της επιστήμης τους στον δημόσιο χώρο, να γίνουν δηλαδή δημόσιοι ιστορικοί (Liakos & Bilalis, 2017).

3. Οι μνημονικές σπουδές. Πρόκειται για ένα νέο διεπιστημονικό πεδίο συνάντησης κοινωνιολόγων, κοινωνικών ανθρωπολόγων, ψυχολόγων, πολιτικών επιστημόνων, μουσειολόγων, νομικών και αρχειονόμων (Dutceac Segesten & Wüstenberg, 2016), το οποίο μάλιστα θεσμοποιείται σήμερα στον ακαδημαϊκό χώρο με την ίδρυση της Memory Studies Association με έδρα το Άμστερνταμ (2016). Η θεματοποίηση της μνήμης και η διεπίδραση επιστημονικών πειθαρχιών, τοποθετεί την Τοπική Ιστορία σε ένα απολύτως νέο επιστημολογικό πλαίσιο, απαγκιστρώνοντάς την από τον φολκλορικό επαρχιωτισμό στον οποίο ήταν εξόριστη. Συνακόλουθα, η χρήση μεθοδολογικών εργαλείων, όπως η εθνογραφική έρευνα πεδίου, η αρχειακή έρευνα και η Προφορική Ιστορία προσφέρουν εκπληκτικές δυνατότητες στη μελέτη των μικρών κοινωνιών, των «μικρών τόπων» με τα «μεγάλα ζητήματα», όπως πολύ εύστοχα έχει τιτλοφορήσει το βιβλίο του ένας πολιτισμικός ανθρωπολόγος, ο Thomas Hylland Eriksen (2015). Στη γεφύρωση του χάσματος ανάμεσα στην ιστορία και τη μνήμη καθοριστική υπήρξε η συμβολή του Ζακ Λε Γκοφ (1998) και του Πολ Ρικέρ (Ricoeur, 2013).
4. Η τοπική και περιφερειακή ιστορία πρόσφερε διέξοδο σε νέους ιστορικούς που ήθελαν να αποδεσμευτούν από τα μεγάλα εθνικά, ηπειρωτικά και παγκόσμια αφηγήματα και να εστιάσουν στη ζωή των μικρών κοινοτήτων, των κοινωνικών υποκειμένων και των αγνοημένων της ιστορίας, χωρίς να αισθάνονται την ανάγκη να υπερασπιστούν υφιστάμενες γενικές θεωρίες ή να δημιουργήσουν νέες. Άλλωστε, αυτή η τάση, συνειδητά ή μη, είναι κατεξοχήν μεταμοντερνιστική και διατρέχει πολλές πτυχές της σύγχρονης ζωής και κουλτούρας. Συνδέεται δε με τον ουσιαστικό εκδημοκρατισμό της ιστορικής γνώσης (Κόκκινος, 2016).

Παρόλα αυτά, μέχρι σήμερα στο σχολείο η Τοπική Ιστορία παραμένει ένα «μάθημα-εκδρομή»: Περιλαμβάνει πολλές εκτός σχολείου δραστηριότητες, είναι πιθανότατα ενδιαφέρον και ασφαλώς ευχάριστο για εκπαιδευτικούς και μαθητές, η διάρκειά του όμως δεν υπερβαίνει τον χρόνο μιας σχολικής εκδρομής. Βέβαια, η Τοπική Ιστορία σταδιακά μετατοπίστηκε από το περιθώριο του σχολικού προγράμματος στην περιφέρειά του. Όπως όμως ανέφερα παραπάνω, σε καμιά περίπτωση δεν απειλήθηκε ο σκληρός πυρήνας του μαθήματος της γενικής ιστορίας και δεν αμφισβητήθηκε η κυριαρχία της εθνικής ιστορίας. Δεν είναι τόσο το περιεχόμενο, όσο η σύγχρονη μεθοδολογία που χρησιμοποιείται στην Τοπική Ιστορία. Βασισμένη στις αρχές της μαθητοκεντρικότητας και του παιδαγωγικού εποικοδομισμού και απολύτως συμβατή

με τον ερευνητικό χαρακτήρα της μεθόδου πρότζεκτ, η Τοπική Ιστορία αντιστάθηκε στην έκδοση ενός ή πολλών κατά τόπους σχολικών εγχειριδίων και από κάθε άποψη δεν συμβιβάστηκε με τις καθιερωμένες πρακτικές στο μάθημα της γενικής ιστορίας, όπως είναι η αποκλειστική χρήση ενός και μοναδικού σχολικού εγχειριδίου, το οποίο αναπαράγει το κυρίαρχο αφήγημα, η μετωπική διδασκαλία, η αποστήθιση, οι γνωσιοκεντρικές αξιολογήσεις των μαθητών με ψευδο-κριτική σκέψη και οι επιφάσεις υποκειμενικής έκφρασης. Αυτό σημαίνει ότι τα δύο διδακτικά πεδία, της γενικής και της τοπικής ιστορίας, αποτελούν δύο αντίθετους κόσμους, επιστημολογικά αγεφύρωτους. Αν εξετάσουμε τις επιπτώσεις αυτής της παράδοξης συνύπαρξης στην ιστορική και παιδαγωγική αντίληψη των μαθητών, η διάσταση παραπέμπει σε σχιζοφρένεια: Τα παιδιά μέσα στις 4-8 διδακτικές ώρες, οι οποίες παραχωρούνται ετησίως στην Τοπική Ιστορία, ασκούνται στις μεθόδους της ιστορικής έρευνας, θέτουν πρωτογενή ερωτήματα, αναζητούν, αναλύουν και αντιπαραβάλλουν πηγές, συζητούν, σημειώνουν, δημιουργούν. Και μετά τι; Πώς αξιοποιούν τις ιστορικές δεξιότητες που άρχισαν να αναπτύσσουν; Η απάντηση είναι ότι επιστρέφουν στη ρουτίνα του μοναδικού προκατασκευασμένου αφηγήματος της γενικής ιστορίας με μοναδική απαιτητή «δεξιότητα» την ψυχαναγκαστική απομνημόνευση.

Η Τοπική Ιστορία στο νέο Πρόγραμμα Σπουδών Ιστορίας (2018-19)

Λαμβάνοντας υπόψη όλα όσα προηγήθηκαν, δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστεί κανείς ότι ουσιαστικά είναι η πρώτη φορά που η Τοπική Ιστορία εντάσσεται οργανικά στο Πρόγραμμα Σπουδών Ιστορίας (2018 & 2019) και έχει πολλαπλή και πολυσήμαντη παρουσία σε αυτό.

Πριν προχωρήσω στην περιγραφή και ανάλυση της θέσης της Τοπικής Ιστορίας στο νέο Πρόγραμμα Σπουδών, είναι αναγκαίο να επισημάνω, όσο το δυνατό πιο συνοπτικά, τα σημεία εκείνα του επιστημολογικού, ιστοριογραφικού και παιδαγωγικού πλαισίου του, τα οποία συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με αυτήν και νοηματοδοτούν τη νέα θέση της στο μάθημα της Ιστορίας:

1. *Η καταστατική συνάρθρωση της εθνικής ταυτότητας με τη δημοκρατική συνείδηση και την καλλιέργεια δημοκρατικών αξιών.* Η εθνοκεντρική ιστορία, όπως την κληρονομήσαμε και εξακολουθούμε να την αναπαράγουμε στο ελληνικό σχολείο, αποσιωπά το πολυπολιτισμικό και πολυεθνοτικό παρελθόν των προ-εθνικών κοινωνιών. Προβάλλει την ιστορία του έθνους ως μια αδιατάρακτη γραμμή ζωής από την προϊστορία μέχρι σήμερα, χαρακτηρίζει «εισβολείς» τους πληθυσμούς που μεταναστεύουν, αρνείται τις επιμειξίες, την πολιτισμική αλληλεπίδραση και την ειρηνική συνύπαρξη. Αυτή η ιστορία, κατεξοχήν ιδεολογική και εργαλειακή, έχει διπλό στόχο: αφενός να αποδείξει ότι το έθνος διέτρεξε τους αιώνες διαφυλάσσοντας τη φυλετική ή πολιτισμική

του ακεραιότητα, αμυνόμενο ή επιτιθέμενο στρατιωτικά και πολιτισμικά στους ιστορικούς του εχθρούς και αφετέρου να θεμελιώσει τα απαράγραπτα εδαφικά δικαιώματά του εντός και εκτός των ορίων της επικράτειας του εθνικού κράτους (Παληκίδης, 2019). Τα γνήσια τέκνα αυτής της ιστορίας μπορεί κανείς να τα συναντήσει στους υπεραμύντορες του μίσους, τους σύγχρονους «μακεδονομάχους» και σε όσους χαρακτηρίζουν «λαθρο-εισβολείς» τους σημερινούς πρόσφυγες και επιτίθενται ακόμη και σε μαθητές μέσα σε σχολικούς χώρους. Γι' αυτού του τύπου την εθνική ιστορία, η Τοπική Ιστορία αποτελεί απειλή. Είναι ένας επικίνδυνος εχθρός εντός των πυλών. Γιατί; Επειδή απλούστατα αποκαλύπτει ότι π.χ. στη Μακεδονία και τη Θράκη μέχρι πρόσφατα ζούσαν πληθυσμοί που δεν είχαν υιοθετήσει εθνικές ταυτότητες ή, το χειρότερο, είχαν επιλέξει άλλη εθνική ταυτότητα, την ταυτότητα του «προαιώνιου εχθρού»· επίσης, ότι μαζί με τους ελληνόφωνους κατοικούσαν ή συνυπήρχαν ειρηνικά και σλαβόφωνοι, βλαχόφωνοι, αλβανόφωνοι και τουρκόφωνοι πληθυσμοί –όπως και πολλοί Εβραίοι (Μαυροσκούφης, 2017)· και ότι κάπως έτσι ήταν τα πράγματα όχι μόνο πριν αλλά και μετά την Επανάσταση του 1821 και την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Η Τοπική Ιστορία αναδεικνύει, επίσης, ότι οι τοπικές κοινωνίες ήταν όχι μόνο εθνοτικά ή θρησκευτικά, αλλά και κοινωνικά ανομοιογενείς· ότι π.χ. οι έμφυλες ταυτότητες αποτυπώνονταν στις εργασιακές διακρίσεις, ότι η εκπαίδευση δεν ήταν αυτονόητο δικαίωμα όλων των παιδιών ή ότι ακόμη και μετά την καθιέρωση της υποχρεωτικότητας τα περισσότερα παιδιά και κυρίως τα κορίτσια δεν τέλειωναν ούτε το Δημοτικό.

Απέναντι σε όλες αυτές τις στρεβλώσεις, οι οποίες φέρεται ότι γίνονται προς χάριν του εθνικού συμφέροντος, το νέο Πρόγραμμα Σπουδών Ιστορίας αντιπροτείνει μια εθνική ταυτότητα «πλουραλιστική και ανεκτική, η οποία θα είναι απαλλαγμένη από μισαλλοδοξία και ξενοφοβία» (2019β). Αυτό γίνεται μέσω της υιοθέτησης της ιστορικής οπτικής στην προσέγγιση του εθνικού παρελθόντος, «η οποία επιτρέπει την ιστορικοποίηση της συλλογικής ταυτότητας και την αναγνώριση της ετερότητας όχι μόνο εκτός αλλά και εντός του έθνους-κράτους (π.χ. διαφορές και διακρίσεις βάσει φύλου, κοινωνικής τάξης, γλώσσας, εθνοτικής καταγωγής κλπ.)» (ό.π.). Αδιαχώριστη με μια τέτοια εθνική ταυτότητα πρέπει να είναι η δημοκρατική συνείδηση και κουλτούρα. Το νέο Πρόγραμμα Σπουδών υιοθετεί απόλυτα τόσο τις δημοκρατικές δεξιότητες που έχουν αποτυπωθεί στις επικαιροποιημένες καταστατικές αρχές του Συμβουλίου της Ευρώπης (Council of Europe, 2017), όσο και στο πιο πρόσφατο κείμενο αρχών και οδηγιών για τη διδασκαλία της ιστορίας στον 21^ο αιώνα (Council of Europe, 2018). Τα καταστατικά αυτά κείμενα θέτουν τη διδασκαλία της Ιστορίας στον κορμό των μαθημάτων που καλούνται να διαμορφώσουν δημοκρατικούς πολίτες, ικανούς να ορθώσουν το ανάστημά τους απέναντι στους σύγχρονους ιεροκήρυκες της

ΠΡΑΚΤΙΚΑ 1ου ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ, ΛΑΜΙΑ 22-24 Νοεμβρίου 2019

μισαλλοδοξίας, της ξενοφοβίας, του απομονωτισμού και της εθνικής περιχαράκωσης.

Αυτόν τον σκοποθετικό πυλώνα του ιστορικού μαθήματος, η Τοπική Ιστορία καλείται να τον υπηρετήσει με δύο τρόπους: (α) με τον συνεργατικό, ερευνητικό, διαλεκτικό και μαθητοκεντρικό τρόπο διεξαγωγής των προγραμμάτων της και (β) με τον φωτισμό, την ανάλυση και ερμηνεία της ποικιλομορφίας των τοπικών κοινωνιών του παρελθόντος.

2. *Ο μετασχηματισμός του επιστημολογικού περιεχόμενου του μαθήματος* με τρόπο συμβατό αφενός με τις σύγχρονες αρχές της ιστορικής επιστήμης και αφετέρου με τον πολιτικό (με την αριστοτελική έννοια του όρου) και αξιακό προσανατολισμό του Προγράμματος Σπουδών, που μόλις περιγράφηκε. Οι νέες επιστημολογικές αρχές στο σύνολό τους αναδεικνύουν όψεις του ιστορικού παρελθόντος που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με την Τοπική Ιστορία, όπως η εξοικείωση των παιδιών με την «πολύπλευρη ιστορική, αρχαιολογική, πολιτισμική και καλλιτεχνική κληρονομιά του ελλαδικού χώρου, όπως αυτή διαμορφώθηκε με τη συνέργεια και αλληλεπίδραση γηγενών στοιχείων, ξένων κυριαρχιών, πληθυσμιακών μετακινήσεων και πολιτισμικών δανείων, αντιδανείων και μεταφορών» (Πρόγραμμα Σπουδών Ιστορίας, 2019β). Επίσης, η κατανόηση της αλληλεπίδρασης και των αδιάκοπων ωσώσεων των πολιτισμών, καθώς και η ένταξη της ελληνικής ιστορίας σε ευρύτερα πλαίσια, διεθνή και γεωφυσικά. Εξάλλου, στη διδακτική μεθοδολογία της Τοπικής Ιστορίας προτείνονται δύο εργαλεία απολύτως συμβατά με την αντίστοιχη ιστορική-ανθρωπολογική έρευνα: η Προφορική Ιστορία και η Μικροϊστορία (ό.π.).
3. *Ιστορικός γραμματισμός*. Η εξειδίκευση των δεξιοτήτων ιστορικού γραμματισμού συμπεριλαμβάνει, επίσης, τα σημαντικότερα δομικά στοιχεία της διδακτικής μεθοδολογίας της Τοπικής Ιστορίας:
 - Συνδυασμός δηλωτικής, διαδικαστικής και εννοιολογικής γνώσης.
 - Στοχοθεσία όχι μόνο με γνωστικές, αλλά και με συναισθηματικές-αξιακές και ψυχοκινητικές κατευθύνσεις.
 - Συμβατότητα των επιλεγθέντων θεμάτων με την ηλικία, την ψυχосύνθεση και τα ενδιαφέροντα των παιδιών.
 - Διασύνδεση του παρόντος με το παρελθόν πάνω στον μεθοδολογικό καμβά των εννοιών της ιστορικής σκέψης (Seixas & Morton, 2013).
 - Διερευνητική μάθηση με τη μορφή προβλήματος προς επίλυση, που θα εκκινεί από και θα τροφοδοτείται διαρκώς με ιστορικά ερωτήματα.
4. *Οι πολλαπλές συνάψεις της Τοπικής Ιστορίας με τις μικρότερες και μεγαλύτερες ιστορίες*. Ως προς το περιεχόμενο, το τοπικό παρελθόν συνδέεται από τη μια με το οικογενειακό παρελθόν, δηλαδή με την ιστορία της οικογένειας του μαθητή, και από την άλλη με το εθνικό, περιφερειακό και παγκόσμιο παρελθόν. Με άλλα λόγια, η Τοπική Ιστορία λειτουργεί ως ένας ενδιάμεσος

ΠΡΑΚΤΙΚΑ 1ου ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ, ΛΑΜΙΑ 22-24 Νοεμβρίου 2019

χώρος, ένα πεδίο δημιουργικής ώσμωσης ανάμεσα στο οικείο παρελθόν, το οποίο μεταφέρεται με τις αφηγήσεις των συγγενών και αισθητοποιείται με τα υλικά αντικείμενα-κειμήλια της οικογένειας, και στο ανοίκειο παρελθόν της μεγάλης ιστορίας. Και ακριβώς επειδή εστιάζουμε περισσότερο στις κοινωνικές και πολιτισμικές όψεις και στην κουλτούρα των ανθρώπων του τοπικού παρελθόντος, η Τοπική Ιστορία διαμορφώνει έναν φιλόξενο χώρο διεπιστημονικής συνέργειας, όπου μπορεί κανείς να μελετήσει κάτι ιδιαίτερα σημαντικό: όχι μόνο τις μνημονικές αποτυπώσεις του ιστορικού βιώματος στον χώρο, αλλά και τους σκοπούς και τις σκοπιμότητες αυτών των αποτυπώσεων.

Μετά από τις αναγκαίες θεωρητικές και μεθοδολογικές επισημάνσεις, γίνεται σαφές ότι η Τοπική Ιστορία δεν μπορεί πλέον να περιοριστεί στον περιθωριακό χώρο που της παραχωρούνταν έως τώρα στα αναλυτικά προγράμματα Ιστορίας και γενικά στα σχολικά προγράμματα. Γι' αυτό, στο νέο Πρόγραμμα Σπουδών Ιστορίας η Τοπική Ιστορία βρίσκεται παντού. Σχηματικά θα έλεγα ότι έχει *δομική-κάθετη* και *λειτουργική-οριζόντια* θέση σε αυτό.

Η *δομική* της θέση είναι διττή:

Πρώτον, ως αυτοδύναμη ενότητα στη Δ' Δημοτικού με προτεινόμενη διάρκεια 6-7 διδακτικές ώρες (Πρόγραμμα Σπουδών Ιστορίας, 2018). Με την τοποθέτηση της Τοπικής Ιστορίας σε πρώιμο μαθησιακό στάδιο, το νέο Πρόγραμμα Σπουδών υιοθετεί μια πάγια αρχή της Διδακτικής της Ιστορίας, που επιτάσσει η μελέτη της Ιστορίας να αρχίζει από τον αισθητό κόσμο και το οικείο παρελθόν, δηλαδή από την προσωπική και οικογενειακή ιστορία των παιδιών, καθώς και από την ιστορία του σχολείου και της τοπικής κοινότητας. Ταυτόχρονα, τα παιδιά από μικρή ηλικία μυσούνται και ασκούνται στην ερευνητική φύση της Ιστορίας: Ανακαλύπτουν και περιεργάζονται οικογενειακά αντικείμενα, παρατηρούν τα κτίρια της γειτονιάς, του χωριού και της πόλης τους, ρωτούν τους γονείς και τους παππούδες τους, ξεφυλλίζουν αναμνηστικά λευκώματα, επισκέπτονται αρχεία, μουσεία και μνημεία. Με άλλα λόγια, αρχίζουν να κατανοούν πώς παράγεται η ιστορική γνώση και γίνονται οι ίδιοι μικροί ιστορικοί ερευνητές.

Και δεύτερον, με τη μορφή θεματικών φακέλων σε κάθε τάξη της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Οι θεματικοί φάκελοι αποτελούν από πολλές απόψεις προνομιακό πεδίο ανάπτυξης προγραμμάτων Τοπικής Ιστορίας: (α) δεν είναι προκατασκευασμένες και δεδομένες ιστορικές αφηγήσεις αλλά ανοικτά πακέτα με ιστορικό υλικό και μεθοδολογία, που εκκινούν από ιστορικά ερωτήματα, θέτουν ερευνητικούς στόχους και προτείνουν μαθησιακές δραστηριότητες με στρατηγικό στόχο την εμβάθυνση στο ιστορικό ζήτημα που κάθε φορά μελετάται και (β) αφήνουν πολλά περιθώρια παιδαγωγικής ελευθερίας και επιλογών στους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές. Θεματικούς φακέλους Τοπικής Ιστορίας μπορεί κανείς να βρει στις περισσότερες τάξεις. Ενδεικτικά μνημονεύω: στην Δ' Δημοτικού ο φάκελος με τίτλο

ΠΡΑΚΤΙΚΑ 1ου ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ, ΛΑΜΙΑ 22-24 Νοεμβρίου 2019

«Από το σπήλαιο των Πετραλώνων στα μυκηναϊκά ανάκτορα», στην Ε΄ Δημοτικού ο φάκελος «Γνωρίζοντας έναν άλλο κόσμο: η Κίνα. α) Κίνα και Βυζάντιο: ο «δρόμος του μεταξιού», β) Το ταξίδι του Μάρκο Πόλο στην Άπω Ανατολή» και στη Γ΄ Γυμνασίου ο φάκελος «Ανάπτυξη και παρακμή της Ερμούπολης Σύρου».

Από την άλλη πλευρά, η Τοπική Ιστορία έχει *λειτουργική-οριζόντια* θέση σε όλες τις τάξεις του Προγράμματος Σπουδών, από τη μυθολογία της Γ΄ Δημοτικού μέχρι τη θεματική ιστορία της Β΄ Λυκείου. Μπορεί κανείς πολύ εύκολα να την εντοπίσει στις επιμέρους ενότητες, στις στήλες των στόχων, των ιστορικών εννοιών και κυρίως των μαθησιακών δραστηριοτήτων. Αποτελεί στρατηγική επιλογή των συντακτών του Προγράμματος τα παιδιά όχι μόνο να εντοπίζουν και να κατανοούν τα ίχνη που άφησαν όλοι οι πολιτισμοί του παρελθόντος στον τόπο, αλλά και να αντιλαμβάνονται τις διαφορετικές οπτικές, τις στάσεις και τα συναισθήματα που διαχρονικά οι άνθρωποι εκδήλωσαν για τον χώρο –οικείο ή ξένο, φυσικό ή τεχνητό, πραγματικό ή φανταστικό.

Για να γίνει κατανοητό το ευρύ φάσμα των οπτικών απέναντι στον τόπο και συνακόλουθα οι απεριόριστες διδακτικές δυνατότητες που προσφέρει η σύγχρονη Τοπική Ιστορία, ενδεικτικά προτείνω ορισμένους θεματικούς άξονες που μπορεί ο εκπαιδευτικός να ακολουθήσει μέσα από το Πρόγραμμα Σπουδών:

1. *Ο τόπος ως πατρίδα, ως μετοικεσία και ως εξορία* (εδώ εντάσσονται οι θεματικές της προσφυγιάς, των αποικισμών, των ελληνικών παροικιών, της οικονομικής μετανάστευσης, του εκτοπισμού και της πολιτικής εξορίας).
2. *Ο τόπος του άλλου γίνεται δικό μας τόπος* (εδώ συμπεριλαμβάνονται οι κάθε είδους μορφές γνωριμίας με τον τόπο του άλλου: τα οδικά δίκτυα, όπως η Εγνατία Οδός, που φέρνει κοντά μακρινούς τόπους και μετασχηματίζει τοπικές κοινωνίες και κουλτούρες, καθώς ο θεσμός της φιλοξενίας).
3. *Το φυσικό τοπίο έχει ιστορία και ιστορικότητα* (εδώ μελετάται η σχέση του φυσικού τοπίου με τις ανθρώπινες δραστηριότητες, την οικονομία, την εξέλιξη της τεχνολογίας, τη διαστρωμάτωση των αγροτικών κοινωνιών με βάση την κατοχή γης, ακόμη και την αισθητική διαμόρφωση του φυσικού περιβάλλοντος του αστικού χώρου).
4. *Ο τόπος ως γλωσσική ιστορική σήμανση* (εδώ μελετώνται τα τοπωνύμια στην ιστορική τους εξέλιξη, καθώς και τα οδωνυμικά).
5. *Ο τόπος ως ουτοπία και ο τόπος στη φαντασία* (εδώ εξετάζονται οι περιγραφές και οι ποικιλότροπες αναπαραστάσεις φαντασιακών τόπων, όπως π.χ. αυτών της μυθολογίας, του παραδείσου και της κόλασης ή οι νεωτερικές αναπαραστάσεις της Αρκαδίας).
6. *Ο τόπος ως τραύμα ή ο τόπος ως δυστοπία* (κεντρική θέση σε αυτή τη θεματική έχουν τα γκέτο, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και εξόντωσης, τα πολεμικά πεδία του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου κτλ.).

ΠΡΑΚΤΙΚΑ 1ου ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ, ΛΑΜΙΑ 22-24 Νοεμβρίου 2019

7. *Ο τόπος ως νόστος και ο τόπος ως νοσταλγία* (η θεματική αυτή, μολονότι έχει σαφή συνάφεια με τις δύο πρώτες θεματικές, εστιάζει στη συναισθηματική πρόσληψη και στην ποιητική μεταγραφή της επιστροφής στην ιδιαίτερη πατρίδα).
8. *Ο τόπος ως μνήμη* (εδώ αναλύονται οι πολλαπλές συλλογικές μνημονικές αναπαραστάσεις στον τόπο, από τα μνημεία και τις επετειακές εκδηλώσεις μνημόνευσης μέχρι τις προφορικές μαρτυρίες).
9. *Ο τόπος ως ανακάλυψη* (εδώ εντάσσονται οι μεγάλες εξερευνήσεις από τη μυθική Αργοναυτική Εκστρατεία μέχρι τις μεγάλες ανακαλύψεις και τα ταξίδια των περιηγητών).
10. *Ο τόπος ως αναπαράσταση* (η θεματική αυτή εστιάζει κυρίως στις σχεδιαστικές και εικαστικές αναπαραστάσεις μνημείων, αρχαιολογικών χώρων και πόλεων με στόχο αφενός να μνηθούν οι μαθητές στην έννοια και τις μεθόδους της αναπαράστασης-σχεδιαστικής αποκατάστασης και αφετέρου να κατανοήσουν ότι πολλές αναπαραστάσεις έχουν και αυτές ιστορικότητα, π.χ. οι αναπαραστάσεις της αρχαίας Αθήνας από τον γερμανό νεοκλασικιστή Leo von Klenze και τα πολεοδομικά σχέδια για την Αθήνα της οθωνικής περιόδου).
11. *Ο ιερός τόπος* (εδώ εντάσσονται τα ιερά και τα μαντεία της αρχαιότητας, οι Άγιοι Τόποι ως επίδικο ιερό τόπο των θρησκειών, οι Σταυροφορίες και Ιερός Πόλεμος).
12. *Ο τόπος ως πολιτισμικό παλίμψηστο* (στη θεματική αυτή μελετώνται τα ίχνη που άφησαν στον ίδιο τόπο οι πολιτισμοί και οι κάθε είδους κυριαρχίες από την αρχαιότητα και το Βυζάντιο μέχρι τις βενετικές κτήσεις, την οθωμανική περίοδο και το ελληνικό κράτος).
13. *Ο τόπος ως σταυροδρόμι πολιτισμών* (εδώ εξετάζονται οι διαρκείς συναντήσεις λαών και πολιτισμών στον ίδιο τόπο και οι ποικίλες αλληλεπιδράσεις τους. Χαρακτηριστικό είναι το μάθημα επισκόπησης που προτείνεται στην Ε΄ Δημοτικού με τίτλο «Η Μεσόγειος των πολιτισμών: μια ιστορική επισκόπηση από τη ρωμαϊκή εποχή ως τους νεότερους χρόνους με επίκεντρο την κοινή θάλασσά μας»· τα παιδιά ενθαρρύνονται όχι μόνο να μελετήσουν την ιστορία και τον πολιτισμό των άλλων χωρών που βρέχονται από τη Μεσόγειο, αλλά και να προγραμματίσουν κοινές εκδηλώσεις σε συγχρονικό ψηφιακό περιβάλλον με σχολεία αυτών των χωρών).

Αντί επιλόγου

Το νέο Πρόγραμμα Σπουδών Ιστορίας προσφέρει μια πολλαπλή ευκαιρία στους εκπαιδευτικούς στην Ελλάδα που αγαπούν και στηρίζουν με συνέπεια και προσήλωση την Τοπική Ιστορία στις τάξεις τους. Είτε αξιοποιώντας τα κεφάλαια της Οικογενειακής και της Τοπικής Ιστορίας στις δύο πρώτες τάξεις Ιστορίας του

ΠΡΑΚΤΙΚΑ 1ου ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ, ΛΑΜΙΑ 22-24 Νοεμβρίου 2019

Δημοτικού είτε επιλέγοντας θεματικούς φακέλους με τοπική εστίαση σε όλες τις υπόλοιπες τάξεις είτε οργανώνοντας ανάλογες μαθησιακές δραστηριότητες στις ώρες της γενικής ιστορίας και των σχολικών δραστηριοτήτων, μπορούμε να εισάγουμε τα παιδιά μας σε έναν συναρπαστικά ενδιαφέροντα κόσμο του παρελθόντος: τον κόσμο του τόπου. Αρκεί να αντιληφθούμε ότι πέρα και πάνω από τον τόπο ως γεωγραφικό προσδιορισμό, υπάρχει η τοπικότητα, μια φιλόξενη κα φιλόδοξη έννοια γένους, η οποία υπερβαίνει την πατριδογνωστική στενοχωρία. Με πολιτικούς και κοινωνικούς όρους αυτό σημαίνει ότι όσοι και όσες θεραπεύουμε την ιστορική εκπαίδευση οφείλουμε να εργαστούμε απαρέγκλιτα για έναν υπαρξιακό για τις κοινωνίες μας σκοπό: τα παιδιά μας να αναπτύξουν μια ιστορική συνείδηση που θα είναι ανοικτή, ευρύχωρη, πολυτοπική και κυρίως διατοπική.

Βιβλιογραφία

Council of Europe (2017). *Competences for Democratic Culture. Living together as equals in culturally diverse democratic societies*, Strasbourg. <https://rm.coe.int/16806ccc07> (τελευταία πρόσβαση 2/12/2019)

Council of Europe (2018). *Quality History Education in the 21st Century. Principles and Guidelines*. Strasbourg. <https://rm.coe.int/prems-108118-gbr-2507-quality-history-education-web-21x21/16808eace7> (τελευταία πρόσβαση 2/12/2019)

Dean, D. (2018). *A Companion to Public History*. Hoboken, New Jersey (USA): Wiley Blackwell.

Dutceac Segesten, A. & Wüstenberg, J. (2016). “Memory studies: The state of an emerging field. *Memory Studies*.

Διαθέσιμο στο <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1750698016655394> (τελευταία πρόσβαση 2/12/2019)

Eriksen, T.-H. (2015). *Μικροί τόποι, μεγάλα ζητήματα. Μια εισαγωγή στην κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία*. Μτφρ. Α. Κατσικερός. Αθήνα: Κριτική.

Grever, M. & Adriaansen R.-J. (2017). “Historical Culture: a Concept Revisited”, in Carretero M., Berger S., Grever M. (eds), *Palgrave Handbook of Research in Historical Culture and Education*. London: Palgrave Macmillan, 73-89.

Hudson, P. (1999). Regional and local history: globalisation, postmodernism and the future. *The Journal of Regional and Local Studies*, 20(1): 5-24.

Κόκκινος, Γ. (2016). «Το ιστορικό τραύμα του Ολοκαυτώματος και η ευρωπαϊκή ιστορική συνείδηση: η κριτική αναμέτρηση των ευρωπαϊκών κοινωνιών με το οδυνηρό παρελθόν του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου ως προϋπόθεση σφυρηλάτησης της ευρωπαϊκής ταυτότητας και ενότητας», στο: Γ. Κόκκινος, Έ. Λεμονίδου, Π. Κιμουρτζής, Σ. Ντάλης (επιμ.), *Ιστορικά τραύματα και ευρωπαϊκή*

ΠΡΑΚΤΙΚΑ 1ου ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ, ΛΑΜΙΑ 22-24 Νοεμβρίου 2019

ιδέα. Από τη φρίκη των πολέμων και των ολοκληρωτισμών στο όραμα της ενοποίησης. Αθήνα: Παπαζήσης.

Κωστόπουλος, Τ. (2017), «Από το “πεζοδρόμιο” στα αμφιθέατρα», συνέντευξη με τον Χ. Αθανασιάδη, *Εφημερίδα των Συντακτών*, 23.12.2017.

Διαθέσιμο στο https://www.efsyn.gr/themata/fantasma-tis-istorias/134744_apo-pezodromio-sta-amfitheatra#disqus_thread (τελευταία πρόσβαση 2/12/2019)

Λε Γκοφ, Ζ. (1998). *Ιστορία και μνήμη*. Μτφρ. Γ. Κουμπουρλής. Αθήνα: Νεφέλη.

Λεοντσίνης, Γ. & Ρεπούση, Μ. (2002). *Η Τοπική Ιστορία ως Πεδίο Σπουδής στο Πλαίσιο της Σχολικής Παιδείας*. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.

Liakos, A. & Bilalis, M. (2017). “The Jurassic Park of Historical Culture”, in Carretero M., Berger S., Grever M. (eds), *Palgrave Handbook of Research in Historical Culture and Education*. London: Palgrave Macmillan, 207-224.

Μαυροσκούφης, Δ. (2017). «Οι σιωπές στη τοπική ιστορία της Θεσσαλονίκης», στο: Κ. Δαλακούρα, Β. Δεληγιάννη-Κουιμτζή, Χ. Τζήκας, Β. Φούκας (επιμ.), *Θέματα ιστορίας της ελληνικής εκπαίδευσης και φύλο (19ος και 20ος αιώνες). Προς τιμήν της ομότιμης καθηγήτριας Σιδηρούλας Ζιώγου-Καραστεργίου*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κυριακίδη, 53-61.

Μαυροσκούφης, Δ. (2018), «Η Τοπική Ιστορία και η διδασκαλία της», Πρόλογος στο: Ελένη Μαλιγκάνη, *Στις όχθες του ποταμού: Ματιά στην Τοπική Ιστορία. Γιουντζήδα-Κύμινα, Νέα Μάλγαρα. Κύμινα*. Θεσσαλονίκη: Εκτυπωτική Θεσσαλονίκης, 1-9.

Memory Studies Association. Διαδικτυακός τόπος της <https://www.memorystudiesassociation.org> (τελευταία πρόσβαση 2/12/2019)

Παληκίδης, Α. (2010). «Διδακτική της Τοπικής Ιστορίας» στο: Ν. Ρουδομέτωφ (επιμ.), *Στοιχεία Ιστορίας του Νομού Καβάλας Πρακτικά του Σεμιναρίου Τοπικής Ιστορίας που διοργανώθηκε από το Δήμο Καβάλας (27 Ιανουαρίου-22 Μαρτίου 2010)*, Καβάλα: Δήμος Καβάλας, 13-52.

Διαθέσιμο στο

https://www.academia.edu/13801138/%CE%94%CE%B9%CE%B4%CE%B1%CE%BA%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%A4%CE%BF%CF%80%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82_%CE%99%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1%CF%82

(τελευταία πρόσβαση 2/12/2019)

Παληκίδης, Α. (2019). «Διδάσκοντας Ιστορία για μια δημοκρατική κοινωνία» στο: Γ. Χ. Τσιγάρας, Ελ. Ναξίδου, Δ. Στρατηγόπουλος (επιμ.), *ΑΝΔΡΕΙ ΚΟΣΜΟΣ. Τιμητικός Τόμος στον Καθηγητή Κωνσταντίνο Κ. Χατζόπουλο*, Θεσσαλονίκη 2019, 507-523.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ 1ου ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ, ΛΑΜΙΑ 22-24 Νοεμβρίου 2019

Ρεπούση, Μ. (2000). «Τοπικές ιστορίες στο σχολείο. Από το γενικό παρελθόν στο παρελθόν του τόπου», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 112, 97-108.

Διαθέσιμο στο

http://marrep.webpages.auth.gr/images/PUBLICATIONS_EL_REPOUSI/papers/topikes_istories_sto_sxoleio.pdf (τελευταία πρόσβαση 2/12/2019)

Ricoeur, P. (2013). *Η μνήμη, η ιστορία, η λήθη*. Μτφρ. Ξ. Κομνηνός. Αθήνα: Ίνδικτος.

Seixas, P. & Morton, T. (2013). *The Big Six. Historical Thinking Concepts*. Toronto: Nelson Education Ltd.

Πηγές

Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Ιστορίας στις Γ', Δ', Ε' και Στ' τάξεις του Δημοτικού Σχολείου (2018). Φ.Ε.Κ. αρ. 5222/Β/21.11.2018.

Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Ιστορίας των Α', Β' και Γ' τάξεων του Γυμνασίου (2019α). Φ.Ε.Κ. αρ. 959/Β/21.3.2019.

Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Ιστορίας Α' και Β' τάξης Γενικού Λυκείου (2019β). Φ.Ε.Κ. αρ. 2020/Β/3.6.2019.

Τα Προγράμματα Σπουδών είναι διαθέσιμα στο

<http://www.iep.edu.gr/el/social-sciences-yliko/programmata-spoudon-gia-to-mathima-tis-istorias-stin-ypoxreotiki-ekpaidefsi-kai-stin-a-lykeiou> (τελευταία πρόσβαση 2/12/2019)

Συμπληρωματικές οδηγίες διδασκαλίας της Ιστορίας για το Δημοτικό και οι θεματικοί φάκελοι ανά τάξη (σχολικό έτος 2019-20) στο <https://drive.google.com/file/d/1O3OINDCORXTnZlbpNXC0RhLCxU6uVpCg/view> (τελευταία πρόσβαση 2/12/2019)

Συμπληρωματικές οδηγίες διδασκαλίας της Ιστορίας για το Γυμνάσιο και οι θεματικοί φάκελοι ανά τάξη (σχολικό έτος 2019-20) στο <http://www.iep.edu.gr/el/deltia-typou-genika/odhgies-didaskalias-istoria-2019-2020> (τελευταία πρόσβαση 2/12/2019)